

Székely Melinda ókortörténész, az SZTE Ókortörténeti Tanszékének docense. Kutatási területe a Római Birodalom keleti kereskedelme, valamint Róma és a germán népek viszonya.

Legutóbbi írása az Ókorban:
„Sziklákon, tűzön-vízen át” Kereskedelmi út Rómából Indiába – Egyiptomon át (2011/3).

„Gyapjat termő fák” Textíliák a Róma és India közötti kereskedelemben

Székely Melinda

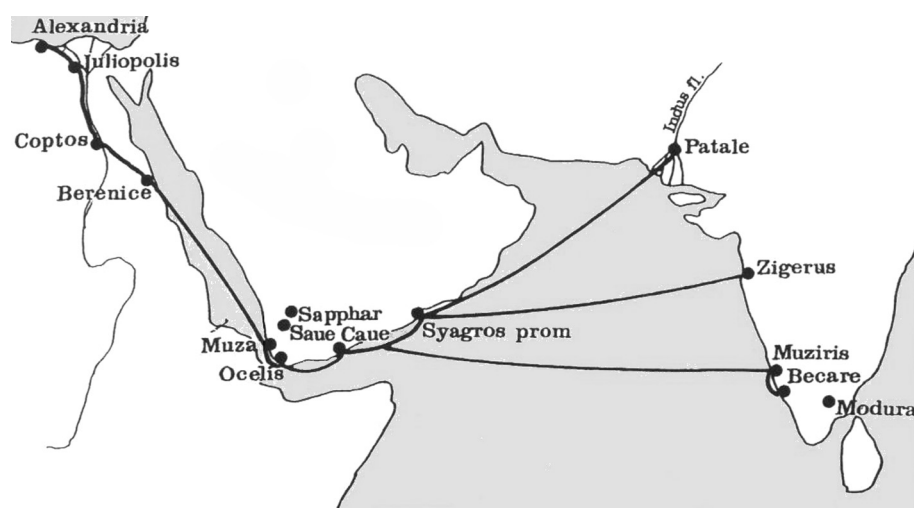
Az antik források tanúsága szerint a Római Birodalom és India közötti kereskedelemben jelentős szerepet tölthettek be a különböző textilanyagok. A Római Birodalomból, elsősorban Egyiptomból lenvásznat szállítottak keletre,¹ Indiából, az ezerszínű pamutszövet² hazájából pedig különböző minőségű pamutvásznat exportáltak Rómába. A Kr. u. 1. század végéig a kínai selyem is az indiai kikötőkön keresztül, tengeri úton érkezett Európába (1. kép).

A textilkereskedelemtől kevés adattal rendelkezünk, mivel a régészeti leletek között alig maradtak ránk szövetmaradványok.³ Falfestményeken, domborműveken ábrázolt ruhadarabokból, útleírásokból, szállítási listákból, illetve irodalmi alkotásokból következtethetünk arra, hogy milyen alapanyagokat használtak az ókori világban és

milyen textíliákkal kereskedtek. Segítségét nyújtanak a felírt források is, közülük az egyik legfontosabb az 1980-ban talált muziriszi papirusz, amelyen az Indiából érkező rakomány leírásánál a gangeszi nárdus és az elefántcsont mellett 790 font textíliát is felsorolnak.⁴ Az alábbiakban főként görög és római *auctorok* műveire támaszkodom, elsősorban Plinius *Naturalis historia* című művére,⁵ valamint a *Periplus Maris Erythraeire*.⁶ Az indiai források közül Kautilja *Arthasásztra* című művének és indiai barlangok falfestményeinek textíliákra és a textilfeldolgozásra vonatkozó részeit vizsgálom.⁷

Az ókori Mediterráneum számára a távoli Kelet egyik csodáját jelentették a „gyapjútermő fák”, vagyis a gyapot. Már az asszír királyi palotákban is em-

lítést tesznek róla a különlegességek között.⁸ Az ókori nyugati világban a gyapjú volt a legfontosabb textílialapanyag, az indiai gyapotnövényből készült pamutszövet ekkor még ritkaságnak számított. Azt, hogy milyen módon történt a gyapot feldolgozása és a pamuttermékek előállítása, az indiaiak igyekeztek titokban tartani, csakúgy, mint Kínában a selyem előállítását, vagy Egyiptomban a len szövését.

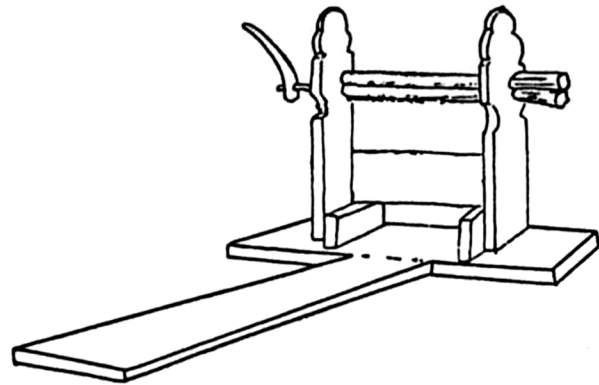
1. kép. A Rómától Indiáig vezető kereskedelmi útvonal Alexandriától Plinius leírása alapján

Textíliák és textilfeldolgozás Indiában

Az indiai Ajanta-barlangban található egy olyan falfestmény, amely a gyapot feldolgozására utal. A barlang festményei a Kr. e. 1. és a Kr. u. 5. század között készültek. Az ábrák alapján látjuk, hogy a textilfeldolgozás fáradságos munkáját elsősorban nők

2. kép. Gyapotmagtalanító szerkezet Indiában (Schlingloff 2000, 221 nyomán)

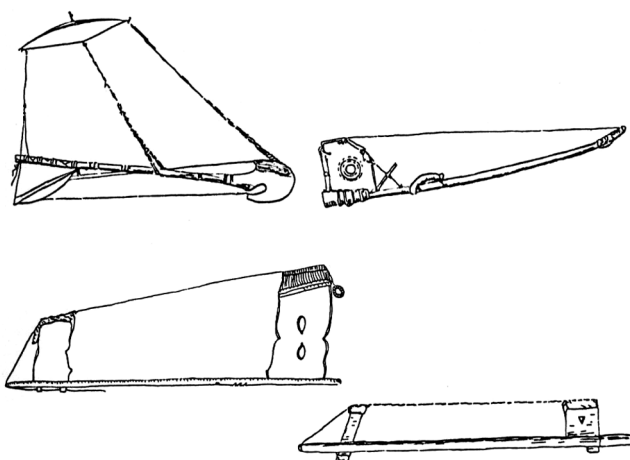
végezték.⁹ A pamutszövet előállítására három szakaszból állt: a gyapot előkészítéséből, az anyag fonásából és a szövésből. A fonás és szövés folyamata jól ismert az ókori források alapján, az előkészítés kevésbé. A gyapot előkészítésének menete négy szakaszból állt: a tisztításból, a gyapot magtalanításából, a fellazításból, majd a „ráfördítésből”.¹⁰ Első lépésként a fáról leszedték a gyapotot, tiszta kézzel kivették a héjából, majd a napon szárították. Ezt a munkát nők végezték. A gyapotot megtisztították: kiválogatták a szennyezett és éretlen magokat, valamint kivették a durva szemcséket és a növényi részeket a gyapottól. A második szakaszban eltávolították a magokat egy szerkezet segítségével, amely két hengerből és alátámasztott támpillérekből állt (2. kép). Indiában ezt a gépet *csarkhín* nevezték. A következő, harmadik fázisban a durva rostokat fellazították egy hegedűvonalhoz vagy fűrészhez hasonló íjfa húrjának pengetésével; a rezgések szétválasztották az elemi szálakat (3. kép). A fellazítás is igen fárasztó munka volt. A negyedik lépés során a tisztított és meglazított gyapothalmot kisebb hengerekre fordították rá, ezután kezdődhetett a fonás.¹¹

A Maurja-kori Indiában (Kr. e. 322–185) a nők számára csak kevés mesterség üzését tették lehetővé, ezen női mesterségek

egyike volt a textilfeldolgozás.¹² Kautilja *Arthasásztra* című művében (a ránk maradt szöveg a Kr. u. 1–2. századból való, maga Kautilja a Kr. e. 4. században élt) részletesen ír arról, hogy kik és milyen feltételekkel vehettek részt a munkában, milyen jutalomban és büntetésben részesítette őket a szövetek felügyelője.¹³ Döntő volt, hogy a munkafolyamat egyes részeit – a nyersanyag-feldolgozást és a fonást – otthon is el tudták végezni a nők, az ehhez szükséges eszközök az otthonaikban is megtalálhatóak voltak.¹⁴ Kautilja felsorolásából kitűnik, hogy nagy számban foglalkoztattak özvegyeket, elhagyott vagy fogyatékos nőket, királyi szolgálatból – például a háremből – kiöregedett nőket, templomi rabszolganőket, akiknek megszűnt a szolgálatuk, vagyis hátrányos helyzetű nőket, akik számára csaknem az egyetlen megélhetési lehetőséget jelentette a textilfeldolgozás.¹⁵

Az el nem végzett vagy nem megfelelő minőségű munka, lassúság, esetleg lopás igen szigorú büntetést vont maga után: botütés, vagy akár ujjlevágás járhatott érte – az utóbbi lehetlenné tette a további munkavégzést.¹⁶ A munkabért a szövetek felügyelője határozta meg az elvégzett munka alapján.¹⁷ Ünnepeken is dolgozniuk kellett, ezt kis ajándékokkal (illatszerekkel és virágkoszorúkkal) ellensúlyozták.¹⁸ Az ajándékozás célja az volt, hogy igényesebbé tegyék a nőket, remélve, hogy ez majd a munkájukban is megjelenik.

A szövés és a festés munkájában, a nyomott minták készítésében már férfiak is részt vettek. A gyapotfeldolgozás és a pamutfestés technikája, maguk a festékanyagok (indigó, cinóber, lykion, kurkuma, sáfrány) is Indiából származnak,¹⁹ Európa ezeket a technikákat csak évszázadokkal később ismerte meg. A tartós, ragyogó színekkel megfestett, díszes pamut anyagok Gujaratból vagy a Coromandel partvidékről igen keresettek voltak Indiától keletre, a malajziai előkelők és a Fülöp-szigeteki vagyonos kereskedők körében vagy Kínában is.²⁰ Indiában a 17. századtól kezdve fennmaradt ruhadarabok példázák az ott készített textil különféle fajtáit: a különlegesen finom muszlint és az egyszerű, dísztelen pamutot, a nyomott mintás és festett pamutot, a batikolt és szőtt selymet és pamutot, a hímzett és rátétes pamutot és selymet, a szőtt és hímzett gyapjú.²¹

3. kép. Gyapotfellazításhoz használt íjfa típusai (Schlingloff 1974, 84 nyomán)

Gyapjútermő fák

A görög szerzők közül Hérodotos és Ktésias említi először a gyapotot (Hérodotos III. 106; VII. 65; III. 47; Ktésias XLV. 41).²² Hérodotos a gyapot őshazájaként Indiát nevezi meg: (Indiában) „a vadon termő fák sokkal szebb és tartósabb gyapjút adnak, mint a juhok, s az indek abból szövök maguknak a ruhát” (III. 106).²³ A nyugati *auctorok* a gyapotnövényről Nagy Sándor indiai hadjárata idején (Kr. e. 327–325) szereztek több ismeretet.²⁴ Aristotelés különböző növényeket gyűjtetett tanítványával, Nagy Sándorral a hadjárata során, és rendszerezte azokat.²⁵ Onésikritos és Nearchos, a hadjáratban résztvevő flottaparancsnokok is írtak feljegyzéseket indiai tapasztalataikról, így a faunáról, flóráról, éghajlatról, földrajzról, népekről is.

Onésikritos tévesen virágként írja le a fatermetű növény termését, valószínűleg nem látta virágjában a gyapotot (F 22 = Strabón XV. 1. 21: C 694).²⁶ Nearchos tudósítása szerint az indiaiak pamutszövetre is írtak, a magas páratartalmú éghajlat alatt azonban ezek nem maradtak fenn. Nearchostól tudjuk azt is, hogy az indiaiak „gyapjúból” finom gyolcsot szöttek, a makedónok pedig pehely gyanánt használták, és a nyergeket tömték ki vele (Str. 15, 1, 20: C 693). Az indiai pamutszálak ugyanis igen rövidek (18 mm-nél is rövidebbek), ezért igen körülményes megfonni őket. Az indiai pamutfonók megalkották a csapágyakban pergő forgattyús áttétellel percnként több ezer fordulatot végző fonókereket, amely a rövid szálak fonására is alkalmas.²⁷ Nyugaton eleinte nem ismerték ezt a fonási technikát, így tömítőanyagként használták a gyapotot: párnát, takarót, paplant, matracot töltöttek meg a rövid pamutszálakkal, valamint a hűvösebb éghajlatú területeken bélelt ruhákat készítettek belőle.²⁸

Theophrastos, Aristotelés tanítványa (Kr. e. 306-ban) a gyapotnövényt a vadrózsához hasonlítja, míg leveleit az eperfához hasonlónak tartja; véleménye szerint a síkságokon termesztik sorokban, ahogy a szőlőt szokás (HPI IV. 4. 8; IV. 7. 7). Theophrastos beszámolója a gyapotfáról pontosnak mondható.

Plinius *Naturalis historia* című művének több könyvében is megemlíti a gyapotot, leírásai azonban nagyon eltérőek, mivel az egyes részekhez más és más forrást használt. A XII. könyvben átveszi Theophrastos gyapotleírását, azzal a különbséggel, hogy csak a termés alakját, vagyis a gyapjas tokot hasonlítja a vadrózsához. „De amiből a lenruhákat készítik, annak a levelei az eperfához hasonlóak, termésének alakja a vadrózsához, a mezőkön ültetik, s látványa nem kellemesebb a szőlőnél” (XII. 13. 25).²⁹

A XIII. könyvben Aethiopiáról azt írja, hogy nincs említésre méltó fája, kivéve a gyapjút, amely az indiaival és arábiaival összehasonlítva gyapjasabb, és nagyobb a termése is, akkora, mint a gránátalmáé (XIII. 28. 90).³⁰ Az aethiopiai gyapotnövényt Vergilius is említi a *Georgicában* (2, 114): „mint fehérlenek a lágy gyapjútól az etiópok ligetei”.³¹

Plinius a XII. könyvben (21. 38 – 22. 39) ír a Perzsa-öbölben található Tyros (Tylos, ma Bahrain) szigetéről, ahol *lanigerae arbores* (gyapjútermő fák) találhatóak. Iubára hivatkozik, aki a növény pelyheit említi, amiből kiváló vásznakot készítenek az indiaiak:

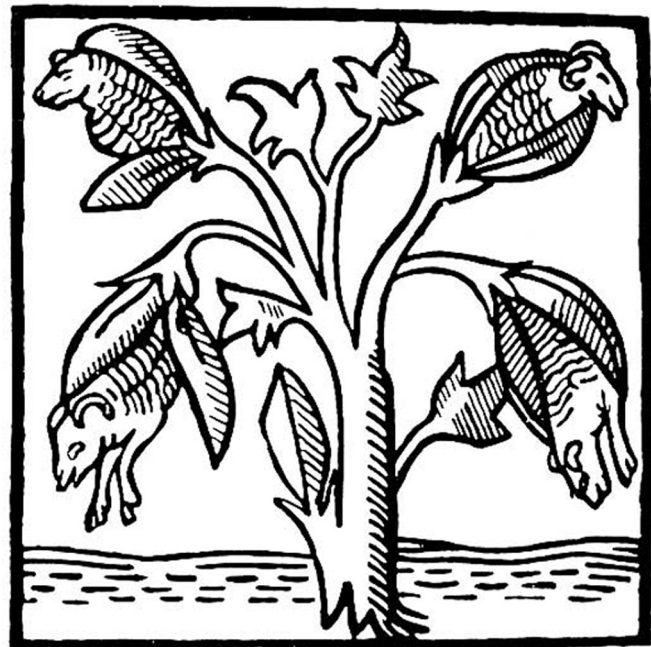
Ugyanebben az öbölben fekszik Tyros szigete. Keleti partját erdők borítják, amelyeket dagálykor szintén elönt a tenger. [...] A sziget egy kiemelkedő részén olyan fák vannak, amelyek gyapjút termelnek, de mást, mint a kínaiak selyme. Ezeknek levelein nincsenek kinövések, s ha nem lennének kisebbek, a szőlőlevelekkel téveszthetnék össze őket. Ezek a fák bírsalma nagyságú tokokat teremnek, amelyek megérve felrepednek, s így láthatóvá lesznek a gyapotfonalak, amelyekből drága ruhakelmét szönek. Így az indiaiakat a fáik öltöztetik.

Gyapjútermő fából „báránytermő fa”

Plinius tehát a *lanigerae arbores* elnevezést használja a gyapotfára. A *laniger* szó előfordul melléknévként („gyapjú-, gyapjúból való, gyapjas”) és főnévként is: *laniger* „bárány”-t jelent.³² A 14. századi Angliában Sir John Mandeville az antik forrásokot (valószínűleg Plinius munkáját) félrefordítva, félreértelmezve indiai „bárányokat termő” fáról ír művében, amit a későbbi kiadásokban ábrázolnak is³³ (4. kép). Mandeville leírja, hogy amikor a bárányok éhesek, az ágak lehajlanak, és így zöld füvet legelhetnek. A középkori és újkori Angliában nagy fantáziával egész legenda szövődött a báránytermő fa köré. Megszületett „a keleti Tatárország növényi bárányának” (Vegetable Lamb) meséje, amely kiirathatatlannal élt tovább, és újult erővel jelentkezett még 18–19. századi munkákban is³⁴ (5. kép).

A *Periplus Maris Erythraei* (PME) a textíliákról

Plinius kortársa, egy alexandriai kereskedő, a *Periplus Maris Erythraei* szerzője részletesen ír a textíliákról Indiával kapcsolatban. A számos, név szerint említett ruhaféle egy ré-

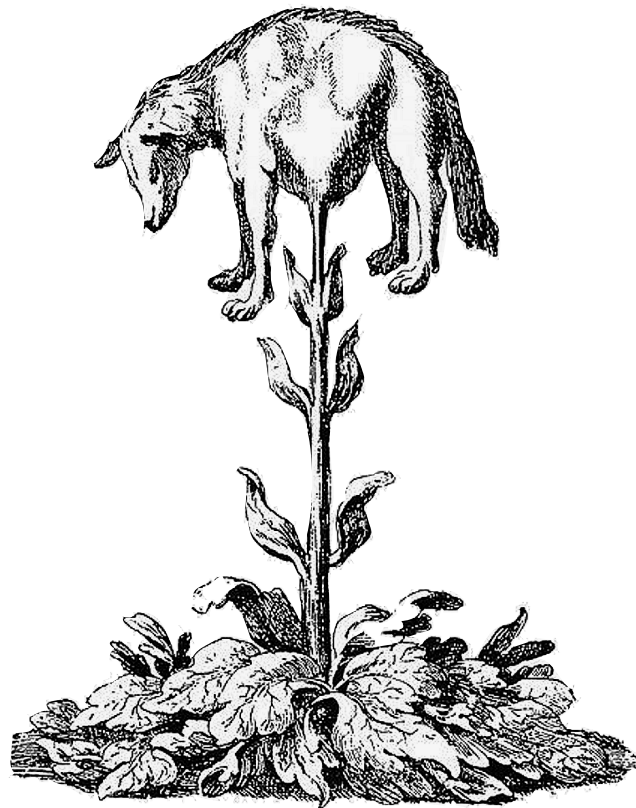
4. kép. „Báránytermő fa” (Mandeville 1899, 5. kép nyomán)

szét a mai napig nem tudjuk meghatározni. Az *othóné* szó tizenkétszer, a *himatismos* szó kilencszer szerepel az árucikkek között. Mindkettő valamilyen finom minőségű ruhaneműt jelenthet, a *himatismos* különösen drága termék lehetett.³⁵ Különféle jelzőkkel is megkülönböztették a ruhákat: egyszerű, hamisított, élénk mintás, közönséges, drága, mindenféle, tarka. A *sindónés* szó hétszer szerepel, mindig többes számban, ez finom pamutszövetet jelölhetett; a *Periplus* szerzője két fajtáját is megemlíti, a „gangeszit” és az „argaritidet” (*PME* 63). A gangeszi *sindónt* a legkiválóbb finom pamutszövetként írja le: a szálakat kézzel sodorták és szótták, szövése rendkívüli figyelmet és ügyességet igényelt. Ezt a finomra szótt muszlint csak a monszun idején lehetett szőni, mert akkor a levegő páratartalma megakadályozta a finom szálak kiszáradását és törését.³⁶ Az argaritid *sindón* a muszlinhoz hasonló vékony pamutszövet lehetett. Egyiptomban viszont a *sindon* kifejezést inkább lenruhára használták, mint pamutra.³⁷ A *Periplus*ban szerepel még a *molochinón* szó kétszer (*PME* 48; 51), a jelentése máig bizonytalan, valószínűleg egy finomabb fajta pamut ruhaneműt jelölhetett. Az árucikkek között többször szerepel a kínai selyemruha, a nyersselyem és a selyemfonál is (*PME* 39, 49, 58, 64). A *karpasos* szó egyszer fordul elő (*PME* 41), Ariaké³⁸ termékeként egyértelműen pamut anyagot jelöl. A görög *karpasos* (lat. *carbasus*) szó a szanszkrit karpasza szóból származik, amelynek a jelentése gyapot (*Gossypium herbaceum* Linn., vagy *Gossypium Indicum* Lam.).⁴⁰

Antik szerzők a kelmékről

A *karpasos* szó Strabónnál is előfordul (XV. 1. 71: C 719), ahol finom lent jelöl. Curtius Rufus azt írja, hogy (Indiában) „bőven megterem a len (*linum*), a legtöbb ruhát ebből szövik... Testüket tetőtől talpig vászon lepelbe (*carbaso*) burkolják. [...] Királyuk arany- és bíborszálakkal átszótt vászon öltözetet visel” (8, 9).⁴¹

Pomponius Mela (III. 7. 63) így ír: „India népei különböző egymástól külső megjelenésük és szokásaik alapján. Egyesek a már említett lenbe vagy gyapjúbá öltöznek (*Lino alii vestiuntur aut lanis*)...” Másutt azt írja, hogy „India földje helyenként olyan gazdag, hogy a méz a lombokról folyik, az erdők gyapjút termelnek (*lanas silvae ferant*)” (III. 7. 62).⁴²

5. kép. „Növényi bárány” (Lee 1887 nyomán)

nen *xylínának*. Ez egy kisméretű növény, amely egy szakállas dióhoz hasonló termést hoz. A termés belsejében lévő selyemszálból fonják/szövik a gyapjút.” A XII. könyvben ugyanígy keveredik a selyem és a gyapjú szavak használata: „már említettük a serek (selyemkészítők, kínaiak) gyapjútermő fát” (8, 17). A serekről és a selyemről ír a VI. könyvben (20, 54):

A terület legszélső részén élő első ismert lakosok a serek, akik erdeik gyapjáról híresek; a lombok fehér termését vízzel áztatva fésülik le, majd az asszonyaink kettős munkáját, a fonalak előkészítését és a szövést elvégzik. Ilyen bonyolult munkával és ilyen távoli vidéken készül ez a ruhaanyag, hogy egy matrona nyilvános helyen átlátszó ruhában megjelenhessen. A serek békések, de abban a vademberekhez hasonlítanak, hogy kerülnek más emberek, más népek társaságát, megvárják, hogy a kereskedők felkutassák őket.

A 3. századi Solinus Plinius művét vette alapul a serek bemutatásában és a selyem előállításának leírásához (50, 2–3). A 4. században Ammianus Marcellinus Pliniust és Solinust követte (XXIII. 6. 67, Szepesy Gyula fordítása):

...a sereknél... nagy számmal vannak féltápanyas erdők, ahol a fák valamilyen termését vízben való többszörös áztatással gyapjú módjára dolgozzák fel, a folyadékkal áztatott pehelyszerű anyagot igen finom szálakká fésülik, és a fonalakkal a sericum szövetet készítik. Ezt régebben csak előkelő emberek szerezhették meg, de mostanában az alsóbbrendűek is egyaránt használják.

Plutarchos a *De Iside et Osiride* 3. fejezetében az Isis-beavatottak vászonruháját említi. A 4. fejezet szerint a papok lenruhát hordanak. Mindkét helyen a *linon* szó szerepel. Arrianos *Indiké* című munkájában ezt írja: „Az indek Nearchos közlése szerint lenvászon ruhát viselnek, s ennek anyagát azokról a fákról nyerik, amelyekről már szóltam.”⁴³ A lenvászon ruha neve *linon*.⁴⁴

A szerzők gyakran megemlítik a *byssost* is, ami általában finom lenvásznat jelöl. Pausanias a Kr. u. 2. században viszont leírja, hogy Élis kendent, lent és *byssost* termel, ami más, mint a selyemfonál (V. 5. 2; VI. 26. 6).⁴⁵ Tehát minden bizonnyal gyapotról beszél.

Plinius a *Naturalis historia* XIX. könyvében (2. 15) így ír Egyiptomról: „felső részén (Arábiával átellenben) van egy növény, amit egyesek *gossypionnak* hívnak, többet⁴⁶ *xylomnak* és a fonalat in-

Hasonlóan ír az 5. századi Martianus Capella is (6, 693).

A fentiek alapján láthatjuk, hogy az antik *auctorok* műveiben teljes zűrzavar uralkodik a gyapot, gyapjú, len és selyem anyagokkal kapcsolatban. Az indiaiakról, a serekről, a kelmék eredetéről és készítéséről szóló leírásokat a római szerzők évszázadokon keresztül kritika nélkül átvették egymástól. Ezzel szemben a *Periplus* kereskedő szerzője már az 1. század folyamán pontosan leírta, hogy a textíliák honnan érkeznek (ő volt az első a nyugati irodalomban, aki a selyem pontos származási helyét is megemlíti),⁴⁷ tisztában volt a kelmék anyagával, minőségével, értékével, munkájában nyilvánvalóan a korban használatos kereskedelmi szakkifejezéseket használta.

Következtetések

A textíliákra vonatkozó forrásokat vizsgálva számos problémával szembesülünk.

1. A római korban a tudós szerzők elméleti tudása és a kereskedők gyakorlati tudása szinte teljesen elvált egymástól. Ennek egyik oka a kereskedők megítélése: Cicero *sordida ars*-nak (piszkos mesterségnek) ítélte a kereskedelmet (*De officiis* I. 42. 151), és ez a szemlélet meghatározó volt a következő évszázadokban is. Plinius véleménye szerint a kereskedők nem a tudomány kedvéért, hanem nyereségvágyból szállnak hajóra. Strabón megjegyezte, hogy a kereskedők tudatlan és a földrajzi kutatás szempontjából hasznavetetlen emberek (XV. 1. 4: C 686). Valóban előfordult, hogy a kereskedők különböző meséket találtak ki annak érdekében, hogy magasabbra emelhesék az áraikat. Ilyen mese volt például az, hogy a borserdőket kígyók őrzik, ezért szüret idején meggyűjtják az erdőt, így a kígyókat elűzik, de a szemek a tüztől megfeketednek.⁴⁸ Vagy a cinóber (sárgánvér) keletkezése: elefántok és sárkányok halállal végződő küzdelme során a vérük összekeveredett, ezt a vért gyűjtik és árulják az indiaiak.⁴⁹ Így érthető, hogy az *auctorok* nem vették komolyan a kereskedők közléseit, akik azonban eljutottak Indiába, ismereteket szereztek, de ez a gyakorlati tudás nem került be az irodalmi forrásokba.

2. Probléma az is, hogy a textíliák terminológiája, akárcsak ma, mindig is nemzetközi volt. Az idegen eredetű szavak a mindennapos használat során elképesztő torzulásokat szenvedtek el, felismerhetetlenné váltak, így például a *chit* régi hindi szó (ebből lett később az angol *chintz* vagy a német *Zeter*),

magyarul csittként használjuk; a szatén (*satin*, *Sattin*) kínai eredetű, a karton az arab *qutn*, *al-qoton* latinizált formája (*cottonum*, *kartun*, ang. és fr. *cotton*, ném. *Kattun*, sp. *algodon*).⁵⁰ Idegen eredetű szavaink a vászon, gyolcs, fátyol, patyolat, batizst, muszlin, puplin, barhend, brokát, atlasz, krepp, posztó, taft, flanel és a damaszt is. Több textílfajta városnevekről kapta a nevét, például a baudekin vagy baldachin, amely a Baldacóból, Bagdad olasz nevéből származik; a fustian az egyiptomi Fustatról, a muszlin Mosulról, a damaszt Damaszkuszról.⁵¹ Nemcsak az elnevezések változnak: térben és időben átalakul a mögöttes tartalom is.⁵² Bonyolítja a képet, hogy már az ókorban is készítettek kevertszálás anyagokat. Szótárainkban és szakkönyveinkben is áttekinthetetlen zűrzavar uralkodik a textílfajtákkal kapcsolatban.

3. A *Naturalis historia* kelmékről írt részletei alapján megállapíthatjuk, hogy Pliniust egyáltalán nem babonázta meg a fényesen csillogó, színpompás selyem vagy az áttetszőre szőtt muszlin. Nem érdekelte őt igazán a sokféle szövet megkülönböztetése, származási helye vagy előállítás sem. A különleges minőségű, drága keleti anyagok említése jó alkalmat kínált számára a – műve számos helyén felbukkanó – társadalomkritikára, a fényűzés és a pazarlás ostromozására.⁵³ Véleménye szerint ezek a luxuscikkek csakis a női hiúságot szolgálják a tradicionális értékekkel szemben: korának asszonyai nem a régi értékrend szerint otthon fonnak, szőnek, és az általuk készített egyszerű ruhákat hordják.⁵⁴ A római gazdaság és társadalom változásai, a korai világkereskedelem kialakulása következtében a tehetősebb római nők felszabadultak az otthoni szövés-fonás munkája alól, kiléptek az utcára, választékos ruházatot, szépítőszereket és parfümöket használtak, tetszeni vágytak a férfiaknak.⁵⁵ Plinius ezt elítéli, és véleménye szerint a tisztességes nőre a *honestas*, *pudor*, *simplicitas* jellemző, mind belső tulajdonságaiban, mind külső megjelenésében. A korabeli irodalmi források, így például Seneca, Petronius, Martialis, Iuvenalis és a sírfeliratok is azt mutatják, hogy ez az elvárás általánosnak tekinthető.⁵⁶

A Róma és India közötti textílereskedelmet vizsgálva, a távoli kultúrákat összehasonlítva meglepő egyezést, illetve egyetértést tapasztalunk – a nő helyét illetően. Az ideális nő modellje – úgy tűnik – nem kötődik határhoz, időszakhoz, földrajzhoz, nincs különbség a városi és vidéki szemlélet között: a jó feleség otthon ül engedelmesen (lehetőleg csendben, de mindig derűsen), és fáradhatatlanul szövi a kelméket.

Jegyzetek

A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott a IX. Magyar Ókortudományi Konferencián (Pécs, 2010. május 22.).

- 1 Singh 1994, 148.
- 2 Chau Ju-kua (Csou-zsu-kua), a 13. századi kínai utazó említi így Gujartatot, az indiai textílfeldolgozó központot.
- 3 Textilmáradványok maradtak fenn Egyiptom területén. Lásd ehhez: Peacock 2003; Török 2005; Wild 2008, 144–145; Sidebotham 2011, 243–244.
- 4 Székely 2008, 32–34, további bibliográfiával.
- 5 Plinius kora a távolsági kereskedelem fénykora, a 37 kötetes művében számos adatot, információt találunk a témához. A Plinius- és Pomponius Mela-részleteket saját fordításban közlöm.

- 6 A *PME* Plinius korabeli forrás, egy alexandriai görög kereskedő feljegyzése a Róma és India közötti kereskedelem útvonaláról, kikötőkről, árucikkekről, lásd W. Salgó 2010.
- 7 Schlingloff 1988; Schlingloff 2000; *ÓITSZ* 76–77.
- 8 A gyapot akkádul „gyapjút hozó növény” (Kalla 2003, 14).
- 9 Schlingloff 2000, 221, 1. No. 45.
- 10 Schlingloff 1974, 82.
- 11 Schlingloff 1974, 83–84.
- 12 Lásd ehhez: Singh 1994, 99–102.
- 13 Kautilja *Arthasásztra* című művéből „A fonalak (és szövetek) felügyelője” című fejezet részletei elérhetők magyarul Wojtilla Gyula fordításában (*ÓITSZ* 76–77).

- 14 A fonóházhoz legfeljebb kora reggel mehettek el a nők az áruért és a bérért, ha valaki az arcukba nézett vagy más dologról beszélgett velük, megbüntették őket. Kautilja: *Arthasásztra* II. 23. 12–13.
- 15 Kautilja: *Arthasásztra* II. 23. 2; 11. Vö. Thapar 2003, 412–413.
- 16 Kautilja: *Arthasásztra* II. 23. 15.
- 17 Kautilja: *Arthasásztra* II. 23. 3. Lásd még: Singh 1994, 102–107.
- 18 Kautilja: *Arthasásztra* II. 23. 5.
- 19 Warmington 1974, 204–205; Székely 2010, 283–284.
- 20 Lásd ehhez: Schlingloff 1974, 81; Singh 1994, 162.
- 21 Johnson 1998, 132. A különböző indiai kelmékhez lásd Thapar 2003, 417.
- 22 Hérodotos VII. 65: „Az indek gyapotruhában jártak, s nádból készült íjak és vashegyű nyilak alkották a fegyverzetüket” (a Xerxes seregében harcoló indiaiakról). Muraközy Gyula fordítása.
- 23 Indiában valóban őshonos növény a gyapot egyik fajtája, a *Gossypium arboreum*, amely fás szárú. Már az Indus-völgyi civilizáció idejéből találtak pamutszövetet ezüstedényben (Kr. e. 3. évezred). Több ezer évesnek becsült pamutszövet-maradványok kerültek elő az amerikai földrésről is (mexikói és perui száraz barlangokból). Az amerikai gyapotnövényfajták a lágyszárú *Gossypium hirsutum* és *barbadense*.
- 24 Karttunen 1997, 133–135.
- 25 Ez az első botanikai mű sajnos nem maradt ránk.
- 26 A gyapotnövény tokjából érés idején kibugyan a körülbelül alma nagyságú pehelyszerű rostos szál, amiből a pamutfonalat lehet készíteni. (100 kg magvas gyapotból átlagosan mintegy 32 kg pamutszál, 1 kg pihe és 66 kg mag nyerhető.)
- 27 Ez a fonókerék azonban csak jóval később, az arab barhendtakácsok közvetítésével jutott el Európába. Lásd ehhez: Endrei 1989.
- 28 A *bablon*, vagyis paplan szavunk is erre utal („pamut”-ot jelent).
- 29 *Sed unde vestes lineas faciunt, foliis moro similis, calyce pomi cynorrhodo. Serunt eam in campis, neque est gratior vinearum prospectus.*
- 30 Az afrikai gyapotot helyben használták, az indiai sokkal jobb minőségű volt. Lásd Casson 1989, 293.
- 31 *quid nemora Aethiopia molli canentia lana.*
- 32 A pamutvászon latin neve *lana arborea*, vagyis „fá- (fáról való) gyapjú”, az elnevezés a mai napig használatos pl. a németben: *die Baumwolle*. Ez a kifejezés az Indiában őshonos fás szárú gyapotnövényre (*Gossypium arboreum*) utal.
- 33 1350-ben készült munkájának, amelyben így ír: „There grew there [India] a wonderful tree which bore tiny lambs on the ends of its branches. These branches were so pliable that they bent down to allow the lambs to feed when they are hungry.” Mandeville 1899.
- 34 Lee 1887.
- 35 Casson 1989, 292–293.
- 36 W. Salgó 2010, 51.
- 37 Casson 1989, 293.
- 38 Ariaké észak-nyugat indiai terület, a mai Bharúcstól délre.
- 39 Lásd még: Marcianus: *Digesta* XXXIX. 4. 16, 7: *vela tincta carbasa*. Indiai pamutszálból készült vitorladarabot találtak Myos Hormosnál is. Lásd Peacock 2003.
- 40 A szó először az *Arthasásztra* II. 24. 1-ben fordul elő (*ÓITSZ* 77).
- 41 *Terra lini ferax; inde plerisque sunt vestes. Corpora usque pedes carbasa velant... distincta sunt auro et purpura carbasa quae indutus est.*
- 42 Székely 2012, 143–144.
- 43 *ÓKTCh* 369. Ford. Hahn István.
- 44 H. G. Liddel – R. Scott: *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford, 1973, 1051.
- 45 Lásd még: Scheidel–Morris–Saller 2007, 397–398; 683.
- 46 *lanigeras Serum in mentione gentis eius narravimus (item Indiae arborum magnitudinem).*
- 47 W. Salgó 2010, 52.
- 48 Isidorus: *Etym.* XVII. 8. 8. Lásd Gregor 1964, 72.
- 49 Plinius: *Naturalis historia* VIII. 34; XXIX. 8. 26; XXXIII. 38. 116; XXXV. 12. 30.
- 50 Geiyer 1979, 214; Endrei 1989, 8–9.
- 51 Geiyer 1979, 213.
- 52 Például „gyolcs” szavunk eredetileg len-, majd pamutvásznat jelöl (a német eredetű *Golschböl*, a 15. század óta használják).
- 53 Lásd Gesztelyi 1993, további irodalommal.
- 54 Lásd ehhez: Larsson Lovén 2003, 7–12; Cenerini 2009, 17–38.
- 55 Lásd Vons 2000, 387–388; Székely 2010², 181.
- 56 Pl. Seneca: *De benef.* VII. 9. 5. ILS 8402: *Hic sita est Amomyne Marci optima et pulcherrima, lanifica, pia, pudica, frugi, casta, domiseda.*

Bibliográfia

- Casson, L. 1989. *The Periplus Maris Erythraei*. Princeton.
- Cenerini, F. 2009. *La donna romana*. Bologna.
- Endrei Walter 1989. *Patyolat és posztó*. Budapest.
- Geiyer, A. 1979. *A History of Textile Art*. Stockholm.
- Gesztelyi Tamás 1993. „Az id. Plinius etikai arculata és viszonya a római értékrendhez”: *Antik Tanulmányok* 37, 102–110.
- Gopal, L. 1961. „Textiles in Ancient India”: *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 4, 53–69.
- Gregor, H. 1964. *Das Indienbild des Abendlandes*. Wien.
- Johnson, G. 1998. *Az indiai világ atlasza*. Budapest.
- Kalla Gábor 2003. „Mezopotámiai öltözködés”: *Ókor* 2/4, 13–22.
- Karttunen, K. 1997. *India and the Hellenistic World*. Studia Orientalia 83. Helsinki.
- Larsson Lovén, Lena 2003. „*Lanam fecit*. A szövés-fonás mint női erény a rómaiaknál”: *Ókor* 2/4, 7–12.
- Lee, Henry 1887. *The Vegetable Lamb of Tartary*. London.
- Mandeville, J. 1899. *Voyages and travels*. Ed. by Arthur Layard. New York.
- ÓITSZ* = *Ókori indiai történeti szöveggyűjtemény*. A forrásokat válogatta Wojtilla Gyula, a keleti szövegeket gondozta Wojtilla Gyula és Zentai György, a görög és latin szövegeket gondozta: Illés Imre Áron. JATEPress, Szeged, 2012.
- ÓKTCh* = *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Szerk. Harmatta János. Budapest, 1965.
- Peacock, D. – Blue, L. – Moser, St. 2003. *Myos Hormos – Quseir al-Qadim: A Roman and Islamic Port Site*. www.arch.soton.ac.uk/projects (letöltés dátuma: 2007. 10. 25.).
- Scheidel, Walter – Morris, Ian – Saller, Richard P. (szerk.) 2007. *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*. Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Schlingloff, Dieter 1974. „Cotton-Manufacture in Ancient India”: *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17, 81–90.
- Schlingloff, Dieter 1988. *Studies in the Ajanta Paintings: Identifications and Interpretations*. Delhi.
- Schlingloff, Dieter 2000. *Ajanta. Erzählende Wandmalereien. Narrative Wall-Paintings*. I–III. Wiesbaden.
- Sidebotham, S. E. 2011. *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*. Berkeley – Los Angeles – London.
- Singh, Kiran 1994. *Textiles in Ancient India*. Varanasi.

- Székely Melinda 2008. *Kereskedelem Róma és India között*. JATE-Press, Szeged.
- Székely Melinda 2010. „Nondum vestis illis erat picta, nondum textebatur aurum”: *Acta Antiqua et Archaeologica*. Suppl. XIII. Szeged, 283–287.
- Székely Melinda 2010². „Társadalomkép Plinius Maior művében”: *Xenia*. Agatha XXIV. Debrecen, 177–184.
- Székely Melinda 2012. „Plinius és Pomponius Mela részletek fordítása”: *ÓITSZ* 2012, 129–145.
- Thapar, Romila 2003. „State Weaving-Shops of the Mauryan Period”: *Cultural Pasts: Essays in Early Indian History*. Oxford, 411–421.
- Török László 2005. *Kopt textilek. Válogatás magyarországi magángyűjteményekből*. *Coptic Textiles from Hungarian Private Collections*. Budapest.
- Vons, J. 2000. *L'image de la femme dans l'oeuvre de Pline l'Ancien*. *Latomus* 256. Bruxelles.
- W. Salgó Á. 2010. „A Vörös-tenger körülhajózása. Egy ismeretlen alexandriai kereskedő útleírása a Kr. u. 1. századból.” Fordította, az előszót és a jegyzeteket írta, a térképvázlatokat készítette W. Salgó Ágnes. *Acta Antiqua et Archaeologica*. Suppl. XI. Szeged.
- Warmington, E. H. 1974². *The Commerce between the Roman Empire and India*. Delhi.
- Wild, J. P. – Wild, F. C. – Clapham, A. J. 2008. „Roman Cotton Revisited”: Alfaro, C. – Wild, J. P. – Costa, P. (szerk.): *Purpureae Vestes I. Textiles y tintes del Mediterráneo en época romana*. Valencia, 143–148.